

KONÚPEK Jan

Dějiny středověkého osídlení v kontextu české historiografie. Minulost a perspektiva

Diplomová práce

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Historické vědy

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Karlovy Vary 2013, 143 str. stroj.

Oponentský posudek

Již název diplomové práce napovídá, v jak složitých souřadnicích se pohybuje historiografický výzkum, který se zabývá minulostí českých zemí. Mluvíme o *české historiografii* a současně z ní nevydělujeme její německý podíl. Možná by se dalo mluvit o „bohemikálním dějepisectví“ ve smyslu zemské dimenze, které objímalo jak etnicky českou, tak německou složku. Proto asi vhodně Jan Konůpek rozdělil tuto historiografii „českojazyčnou“ a „německojazyčnou“, jistě s vědomím, že mezní čára nemusí být všude zřetelná.

Ale k věci. Diplomant si položil dost náročný úkol, totiž zabudovat obor, známý dnes jako „dějiny středověkého osídlení“, do širšího kontextu historiografického obrazu českého středověku. Ten je sám o sobě hodně složitý, slévá se v něm řada oborů, subdisciplin či pracovních postupů s akcenty národnostními, ideovými, metodickými i religijními, což neméně platí také o dějinách středověkého osídlení, které jako svébytný multidisciplinární obor krystalizovaly v našich podmínkách teprve od šedesátých a sedmdesátých let minulého století. Mohly samozřejmě na čem stavět, tradici v česko- i německojazyčném prostředí měl hlavně pojem obecně známý jako středověkého, německá či velká kolonizace, o jejíž náplni, dosahu, politickém obsahu i reálném významu pro další vývoj se braly obě větve české „zemské“ historiografie. Tady se ovšem každý, kdo se tématu „dějepisecky“ věnuje, ocitá na rozcestí, do jaké šíře svůj zájem rozvinout, jak a kde stanovit hranici, kde již začíná studium osídlení, chceme-li kolonizace a jaké práce jsou spíše až druhotné a více názvem než obsahem se tématu dotýkají. Bývají to souvislosti často „na hraně“, a pokud bychom chtěli být rigorózní, vlastně každá větší souhrnná medievistická práce se více či méně osídlení nějak dotkne. Žádný obsáhlejší přehled se z podstaty věci nemůže vyhnout otázkám, jako je zakládání a fungování měst, rozvoj městské sítě, šíření emfyteuze apod., což vše se osídlení bytostně dotýká, i když přímo jeho obsahem být nemusí. Jan Konůpek správně, i když o mnoho náročněji volil širší pojetí, které v optice kritického dějezpytu začíná Františkem Palackým a jeho pohledem na kolonizaci. Proto mu nemohla uniknout ani taková díla jako

syntézy Julia Lipperta anebo *Die Burg in Böhmen* (1938) od Karla Vogta (nikoli *Die Burgen in Böhmen*, jak omylem stojí v soupisu literatury, s. 122, správně ale název dizertace na s. 112), obě práce ostatně jako jedny z prvních představují rekonstrukci sídelních vrstev (včetně rozsahu lesa, průběhu cest, významných sídel apod.). Patří sem také například studie Jana Smetany o rozvoji městské sítě v severních a severozápadních Čechách, které velmi citlivě zohledňují sídelní „podloží“. Není to výtka, vždyť smyslem a účelem pojednávané diplomové práce není evidence všeho, co s dějinami středověkého osídlení nějak souvisí, ale nastínit hlavní „pracovní“ proudy a vřadit je do odborných i dobově podmíněných souvislostí.

Diplomant přistoupil k tématu dobře vybaven nejen teoreticky, ale i prakticky. Především úvodní část (1. *Teoretická východiska*) svědčí o snaze maximální ujasnění si, čeho se vlastně má dosáhnout. Na str. 5 podal i definici osídlení, jak ji vidí ze svého úhlu pohledu; měla by ovšem být spíše v textu než skryta v poznámce (pozn. 12). Klade si otázky, které si sám obor někdy ani nepřipouští, i proto je taková reflexe nesporně zdravá. Spíše než *Jak byly psány dějiny středověkého osídlení?*, bych raději řekl *Jak byly studovány?*, v čemž cítím přeci jen rozdíl. To psaní je až následné. Jisté, podstatné jsou při každém historickém výzkumu *pojmy*, tyto partie však míří obecně k historii jako takové, než k výseku „pouhé“ sídelní historie.

Za podstatné jádro celé práce považuji hlavně část druhou (2. *Analýza*). Značnou pozornost věnuje Jan Konůpek pojmu „kolonizace“, který je ovšem nesmírně široký a sahá daleko za meze středověku (vzpomeňme jen řeckou kolonizaci, kolonizaci Sibíře aj.). Sám termín je v původním významu (od latinského *colo*, *-ere* vzdělávat, zušlechtovat) velmi široký a teoreticky se může vztahovat nejen na zúrodnování velkých dílů země a celých krajín, ale v podobě „drobné“ domácí kolonizace i na získávání třeba lesa doslova za humny usedlostí, jak upozorňoval již František Graus. V přeneseném smyslu se pak středověká kolonizace pojí s osídlováním střední a částečně východní části Evropy během sídelního postupu hlavně německého (ale ne výlučně) etnika a spojovaného i s řadou systémových změn. Jan Konůpek dobře postihuje náplň tohoto „umělého“ pojmu a hlavně proměn, které podstoupil (*Ostsiedlung*, *deutsche Ostsiedlung* aj.). Zmínka o tom musela v daném kontextu v práci padnout, je to ovšem celý soubor problémů, které by si zasloužily zvláštní pozornost v mnohem širším spektru (obrovská německá, polská, ale i ruská literatura j.). K dalším kapitolám této části bych z výraznějších připomínek jen podtrhl, že by si větší pozornost zasloužila geneze a vývoj tzv. antikolonizační teorie, která sahá hluboko před Bretholzovo vystoupení (L. Schlesinger aj.) a která měla mnohem více politický než odborný rozměr. Není

bez zajímavosti, že s jejími relikty se dodnes setkáváme v německém dějepisectví zvláště v řadách německých autorů s vazbou k českým zemím. Pochopitelně leccos mohlo uniknout, jako jsou české středověké dějiny od Friedricha Prinze (1984), která mají „Kolonisationsepoche“ dokonce v podtitulu, co však není tolik podstatné.

Na tomto místě bych se spíše tázal, zda členění „obojí“ historiografie do pěti úseků, počínaje rokem 1848 a konče 2010, není příliš atomizované. Částečně je si toho vědom i dizertant, když zdůvodňuje a relativizuje „období 1989-2010“, s vědomím, že „malý časový odstup neumožňuje dostatečně kritické zhodnocení“ (s. 49). Protože generace osmdesátých let prakticky v celistvosti vstoupila do doby po roce 1989, což je mezník politický, ne však v ohledu sídelně historických studií. Spíše se dá jen zdůraznit větší zapojení do evropského diskursu i volba nových témat (jako christianizace a její význam), případně odvážnější užívání pojmu „kolonizace“, od níž se však zase část sídelních historiků v příliš obecném smyslu odklání (J. Klápště aj.). Především se však tyto otázky začínají zkoumat celoevropsky s využíváním termínů jako „výstavba země“ (*Landesausbau*) či „zlepšování země“ (*meliioratio terrae*) podle inspirace ze známé knihy Benedykta Zientary (Henryk Brodaty i jego czasy, 1975). Co je však pro toto období asi nejpodstatnější, převážným objektem výzkumu dějin osídlení není už členění sídelních vrstev a rozšiřování kulturních ploch (staré sídelní území, raná kolonizace aj.), ale neméně sledování strukturálních změn, souvisejících s technicky organizačními a právně sociálními posuny včetně urbanizace střední Evropy. Začaly zhruba ve 12. věku a táhly se po další staletí. Tady by bylo možné rozvádět, jak chápat pojem „změna“, „proměna“, „transformace“, který se tak často vzpomíná a místy až nefunkčně nadužívá. Prostě je to slovo, které se „sluší“ dávat do názvů a podtitulů, ale někdy bez odpovídajícího obsahu.

Jan Konůpek mohl hodně pochytit ze sídelně historické „kuchyně“ i díky tomu, že navštěvoval seminář ke středověkému osídlení, již bezmála dvacet let fungující v rámci Ústavu českých dějin FF UK (Jan Klápště, Josef Žemlička). Přesto zůstávají věci, z vnějšku jen obtížně uchopitelné, zvláště pokud jde o nejnovější období. Na některé věci mám přeci jen trochu jinou historiografickou optiku, na druhé straně vítám každý pohled z druhé strany, protože v Konůpkově pojetí jsem se vlastně stal předmětem výzkumu. Tady jen pro upřesnění, že Jan Klápště na mě nenavazuje (s. 49), ale pomáhali jsme „dláždít“ dvě cesty, které se v podstatě od osmdesátých let slily v jedinou, byť s jinými důrazy.

Třetí část nese název 3. *Syntéza*. Tady se dizertant zamýšlí nad povahou mezioborového diskurzu a otázkami propojování jednotlivých disciplín (včetně přírodovědných) a pracovních postupů. Jen malou poznámku, že lépe se nad těmito věcmi teoretizuje, než prakticky uplatňuje. Vážím si kapitolky o interdisciplinaritě (3.1.2), která je dějinám středověkého osídlení bytostně vlastní, nicméně stále se ještě (to myslím i sebekriticky do vlastních řad) nepodařilo všechny tyto složky metodicky prolnout a propojit, stále se jaksi staví „vedle sebe“. Třebaže se vzájemné spolupráce disciplín proklamativně zdůrazňuje, jen pomalu se v praktické rovině posouvá vpřed. I to je dáno specializací jednotlivých badatelů, ať historiků, archeologů, historických geografů, filologů, historiků umění aj. Trochu vytržená z kontextu se mi zdá kapitolka *Metodologické inspirace* (3.2), naopak 3.3. *Možnosti aplikace* vsouvá dějiny středověkého osídlení do širokých souvislostí historického zkoumání.

Jak plyne ze *Seznamu pramenů a literatury*, opíral se Jan Konůpek o neobyčejně rozsáhlé spektrum „sídelní“ literatury všeho druhu, vzhledem k širokému záběru disciplíny i daleko za jejími mezemi. Mírný zmatek ale vnáší do jejího členění. Využití netištěných (nebo později otištěných) diplomních a disertačních prací bych neoznačoval jako netištěné prameny, podobně i hranice mezi primární a sekundární literaturou bývá často velmi jemná. Rozumím, co chce Konůpek sdělit: mezi primární tituly řadí práce, které se osídlením *aktivně* zabývají, sekundární je prakticky vše ostatní, také literatura sociologická, filosofická, ale i politická aj. Vznikají samozřejmě otazníky. Práce Karla Vogta se pak ocitá mezi jednak prameny, jednak primární literaturou, protože jeho skvělá disertace byla záhy otištěna.

Co je podstatné, Jan Konůpek chápe sídelně historickou problematiku jako nedílnou součást soudobé mediální produkce, jako svébytnou součást řekněme hospodářských dějin, bez jejíhož studia bychom byly při rekonstrukci staršího i mladšího středověku o hodně ochuzení. Některé otázky by se vůbec nemohly objevit, natož diskutovat. Ignorování základních poznatků z oblasti středověkého osídlení se nevyplácí, jak se děje například ve spekulacích o velkých velmožských majetcích v 10. století, když vůbec netušíme, kde by se měly nacházet, protože staré sídelní území Čech bylo v naprosté většině protkáno knížecími statky, potažmo majetky darovanými knížetem církevním korporacím (a tedy původně také zeměpanské). Snad v neprostupných lesích? Teprve osazování periferních a příhraničních končin, zahájené zhruba polovinou 12. století, vytvářelo předpoklady k tvorbě velkých panských domén (Vítkovci, Hrabišici, Markvartici aj.).

Diplomovou práci Jana Konůpka *Dějiny středověkého osídlení v kontextu české historiografie. Minulost a perspektiva* (2013) považuji za počín mimořádně závažný nejen pro zvolené téma, které mapuje a hodnotí jeden z dosud místy podceňovaných výseků medievistiky, ale i promyšlenou formou zpracování. Práce splňuje všechny požadované náležitosti a podle mého soudu výrazně převyšuje nároky na standardní diplomovou práci. Lze si jen přát, aby v takto zdárně načatém díle mohl autor dále pokračovat.

Diplomovou práci rád doporučuji ohodnotit stupněm výborně.

Praha, 11. května 2013

prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.